

Rahvalaule käsikivist ja veskist

R. VIIDALEPP

Eesti vanade rahvalaulude hulgas leidub üsna rohkesti ka töölaule. On lauldud nii väliste kui koduste tööde juures, nagu põllul kündes ja äestades, eriti aga lõikuspõllul, ka lina kitkudes, metsas karjas olles, kodus reht pekstes, lehma lüpstes, võid kokku lüües, kedrates jne. Ka vanad rahvalaulud ise sisaldavad selle kohta viiteid, kus olevat lauldud ja laule õpitud. Näiteks:

*Kas tahad, koha juhatan,
koha, arma, annan teada,
kus ma seadasin sõnuda,
lahutasin laulu laia,
panin kokku palve'eida:
küla alla küündadessa,
arula äestadessa,
nõmmel marju noppidessa,
soossa loogu võttadessa.*

Leidub mitmesuguseid eri laule, mida on lauldud just teatud tööde juures, enamasti vist küll selleks, et töö edeneks jõudsamini ja lõbusamini, et töö raskus ei annaks end tunda. Mõnikord on aga lauldud ka seepärast, et nii on hõlpsam hoida ühtlast tööritmi, näit. kootidega reht pekstes. Ja mõnel laulul on ehk usutud olevat mingisugust maagilistki mõju või tähtsust.

Käsikiviga jahvatades on samuti lauldud, küllap selle igava ja võrdlemisi raske töö kergendamiseks. Käsikiviga jahvatamist on vanasti peetud halvaks ja alandavaks tööks ning on sellele raken-datud orje ja vaeslapsi, nagu see kõlab välja juba lauludestki:

*Tukuvad tubased neiud,
vaaruvad veevedajad,
pere endised emandad,
ämma endised miniad —
ei siin tukkund orja vaene,
kes tuli väljasta väsinud,
töörinnasta tüdinud.
Lükati mind lüpsikulle,
tõugati mind tooberille,
kääneti käsikiville.
Siis lään kivi palvele:
„Eks sa võind meres mürada,
mere kaldaas karata,
enne kui tulid siia maale,
minu pihtu piinamaie,
käevarsi vaevamaie.“ Jne.
(Kose khk.).*

Selle laulu lõpumotiiv esineb ka iseseisva lau-luna. Jahvataja avaldab oma pahameelt selle üle, et käsikivi on tulnud pisikesi piinama, kelle õlad veel õhukesed ja käsivarred väiksed. Näide Türi kihelkonnast:

*Kivikene, sõtsikene,
kivi vits oli vennikene,
eks sa võind meres mürada,
alla kallaste karata,*

*enne kui tulid meie moale,
meid aga vaesid vaevamaie,
pisikesi piinamaie.
Meie õlad õhukesed,
käsivarred veigukesed.
Oleks õlad õunapuised,
käsivarred vahterised,
sõrmed sõsteri lülستا,
siis ma jõuaks ümberaada,
käänata käsikivida.*

Huvitav on see, et lauliku sõnade järgi peaks käsikivi nagu merest põlvnema. See tuletab meelde muinasjuttu imeveskist (käsikivist), mis laeval olles pandi soola jahvatama, kuid ei osatud enam pea-tada; veski jahvatas sel määral soola, et laev täitus üleni soolaga ning läks põhja ühes veskiga. Mere-põhjas jahvatavat veski veel nüüdki soola ja selle-pärast olevatki merevesi soolane. (Vt. Eesti Veski 1938, nr. 4 lk. 13).

Kuid setud laulavad, et käsikivi ja selle üksikud osad olevat toodud Kiievist, Venemaalt ja mujalt. Siin võiks olla tegemist lihtsalt alliteratsioonist tingitud sõnavaliku ja poeetiliste võrdlustega, kuid teiselt poolt on teada, et meil tarvitusel olevad käsi-kivid on tõesti Ida-Euroopa tüüpi ning põlv-nevad järelikult ida poolt. Selle tüübi tunnusmär-giks on pealmise kivi ümber köidetud puuvõru ühes klotsiga, millesse käib käsipuu alumine ots. — Näide setude käsikivilauludest:

*Jahva', jahva', kivikene,
Kizo', kivi vitsakene!
Kivi tuudu' Kiiovast,
Kivi vitsa' Vinnemaalt,
Kivipoole Poolamaalt,
Kivi karits kavvedest.
Jahva', jahva', kivikene,
Kizo', kivi vitsakene!
Pereh tahtse peeñ'keist,
Ezi tahtse ilozat,
Latse' tahtse' laduzid,
Sulaze' iks sõrehid.
Jahva', jahva', kivikene,
Kizo', kivi vitsakene!*

Setus on omapärasuseks veel see, et käsikivi-laule esitatakse ka mängu kujul, kuigi niisuguse laulumängu tegevus on väga minimaalne. Mängi-jad — noored tüdrukud ja naised — seisavad ahta-keses ringis ning hoiavad keskel püsti mingisugust teivast või kaigast, näit. toobripuud. Kõik toeta-vad puud ühe käega. Laulu saatel tehakse puu peal-mise osaga ringlevaid liigutusi, kuna alumine ots toetub vastu maad või põrandat. Nii aimatakse järgi käsikiviga jahvatamist. Rohkemat tegevust siin mängus polegi, ainult lauldakse ja keerutatakse puuga. Mängu nimeks on „kivivijahvatamine“. Lau-lud on sageli hoopis pikemad kui siin esitatud näide.

Käsitähtiga jahvatamist kui rasket tööd on mõni-
kord puudutatud ka kosimis-ainelistes lauludes.
Poiss, meelitades omale mõnda neiut, annab ühtlasi
lubadusi, et ta ei sunni teda raskeid töid tegema.
Raskete tööde hulgas nimetatakse esimesel kohal
käsitäht. Näide Saaremaalt Jaani kihelkonnast:

*Neiuksed, nooruksed,
sii te olete ulgakesta
ja te seisate seldsi kaupa,
tulge mõningas minule.
Ei map sunni teid suure tööle,
ei kässi käsitähtile;
ei map vii teid vikatile
ega map kanna kaare peale.
Kuuks pane kuube nõõlumaie,
päävaks peada otsimaie,
aastaks aset tegemaie.*

Sama laulu ühes teises teisendis on poisi seletus
pikem ja põhjendatum: ta lubab vilja veskile viia.
See teisend on nagu uueaegsem ja näitab, et käsi-
täht oli juba tarvituselt ära jäämas. Selles öeldakse:

*Ei mina sunni suure tööle,
ei kässi käsitähtile.
Vilja viin ma veskele,
maksan mati mõldrele,
tusti tuimale seale,
enne kui käsitähtile.*

(Mihkli kihelk.).

Tüdrukute lauludes on tuntud tüüp „Neiu tahab
talupojale“. Selles neiu palub vanemaid, et teda
ei müüduks naiseks mõldrele ega kangrulle, kuigi
põhjendused on üsna naiivid.

*Emakene, ennekenne!
Ära minu müügu mõldrele
ega kauple kangrulle.
Emakene, ennekenne,
isakene, taadikene!
Mõlderi kivi mürisi,
karguri kera kõrisi —
ki mürin murrab meele,
kera kõrin võtab kõrva.
Ennem minu müünu mündi maale,
kaubelnu kalevi maale.*

(Valga.)

Harilikumalt on olnud tüdruku sooviks:

*Müi mu maamehele,
kauple adra kandajale,
ke' vii adra arule,
perälavva penderesse.*

Mõldri ja kangru põlgamise puhul kerkib küsi-
mus, et kas see viimati pole sellest tingitud, et neis
ameteis (elukutselistena) olid vanasti enamuses
mitte-eestlased, sakslased, kellele eesti neiu ei taht-
nud naiseks minna. Neiu ihaldatavaks kosijaks oli
siis maamees, adrakandja ja põllukundja.

Saaremaalt Jaani kihelkonnast põlvneb rahva-
laul, milles jahvatatajale tuletatakse meelde, et veski
tahab hästi määrada, kui soovitakse head jahvatist.
See on ka ainuke niisugune lauluteisend.

*Veere, veere, veskikeine,
tee aga mulle tangusid,
pisut sekka peenid jahu.*

*Mis mina veeren, veskikeine:
võlv on alles võidimata,
änna-alune äigamata.
Võia ära võlvikene,
äiga änna-alune,
pista rasva pilli alla,
siis mina veeren veskikeine,
teen aga sulle tangusid,
pisut sekka peenid jahu.*

Veskil käimine on harilikult meeste ametiks,
kodune leivaküpsetus aga naiste tööks. Et ainult
heast jahust võib saada head leiba, seda mõistis
muistnegi mees pärast naise peksmist:

*Käisin Kardet veskeella,
jahvati jahu jämeda.
Naine tei levä liperkoogi,
käänts pätsi pääterpaku.
Leib taht ahju ligente,
korrik tahts ala kujude. —
Sis lei naista napsatelle.
Änämp olli enese süüdü,
kui selle vaese naise süüdü.*

(Karksi).

Veskite kohta leidub mõni harv naljalaulgi.
Saaremaalt on kirja pandud üks keelelt uueaegne,
kuid sisult üsna fantastiline jorutus: mees teeb tuu-
liku kahest naisest! Ehk on see mõne purjuspäise
veskimeistri lõõpimine?

*Hakin tuulingat tegema,
kahest naisest narpima.
Piile Viuu, Piile Tiuu,
nende sõssed sõlgesiks,
nende lapsed küljeluks,
Võhkse voo võlvisiks.
Akkas tuuling jooskema,
ise väljalt vaatama:
kitsed kohad kiunuvad,
laiad kohad laksuvad.
Küll ma su raipale rasva annan,
sea loomi *) sisse panen!
Akkas tuuling jooskema.
Kuida kotti, nenda matti,
kinnas kotti, põial matti,
läbi reite läatsa matti,
eespoolt reisi erne matti,
tagapoolt reisi tangu matti.*

(Mustjala.)

Naljandi-ilmelised on enamuses ka need sõna-
seadmised, milles püütakse mõtestada, inimkõnena
tõlgitseda veski nagisemist ja kägisemist.

V e s k i .

*Ei tääs, mis tees,
Kas lääs, või jääs?
Ot postoi — nüüd akap, nüüd akap
Poriveske käima.
Parlõkkadi, parlõkkadi!
Madis matt alla, Madis matt alla!
Seajahu sülega, seajahu sülega
Ommiku vakk pääle —
Õhtas läbi kui parniutsatas!*

(Kuuldud Viljandimaalt.)

Üldiselt võib öelda, et käsitäht ja veski on
vähe teada vanu rahvalaule. Needki, millest siin
esitatud näiteid, on tuntud kas väga vähestes teisen-

*) Mõeldud sea nn. „ploomirasva“.

dites või ainult üksiknäidetena. Võimalik, et neist mõni tüüp (näit. „Käsi-“ ehk „Kivi meres“) on kunagi olnud laiemaltki tuntud, kuid jäänud unustusse ühes vastava eseme (käsi- või kivi) tegelikust tarvitusest kõrvaldumise ja unustamisega.

Siiski on huvitav tähele panna, et otseselt vesikesse puutuvaid laule on seni kogudesse saadud rohkem Lääne-Eestist ja Saaremaalt. Arenenumad jahvatusseadeldised, nagu tuulikud ja vesiveskid, ongi meil teatavasti läänepoolset päritolu ja võiksid seetõttu neis kõige läänepoolsemis maakonnas olla

kodunemiselt ehk vanemad kui mujal. Eriti väikesed tuulikud (pukk-veskid) on Saaremaale nii iseloomulikud. Neid on seal vahel õige mitu ühe väikesse künga otsas. Saaremaa veskite-rohkust on kirjeldatud rahvalauluvärsideski (Karja kihelk.):

*Ma tegin õue õige veske,
toa taha tuuleveske,
elu (= elumaja) ette ilusa veske,
taha õue tanguveske,
kamri otsa kaeraveske,
keske õuet keeru veske.*

Kombain

on masin, mis vilja niidab ja peksab korraga.

Paaril viimasel aastal on Eestisse tunginud uus masin, mis kannab nime kombain. Palju neid praegu Eestis on, pole mul täpselt teada. Igatahes arvult üle 10 küll.

See uus masin on kombineeritud masin. Ta koosneb kahest masinast — viljaniidu- ja viljapeksumasinast. Need kaks masinat on ühendatud ühte, mis niidab ja peksab niidetud vilja ka kohe ära. Niidetud vili kantakse erilise seadeldise abil

*Kombain töötamas Jõgeva Sordikasvanduses
1939. a.*

peksumasinasse, kus terad eraldatakse põhust. Vili jookseb kotti, põhk langeb põllule kaares maha. Viljakotid veetakse masina peal ühes ja lastakse põllule ligistikku maha, et hõlpsam oleks koguda ja koju vedada. Aganad puhub tuul neil masinatel, mis ma meil olen näinud töötavat, põllule maha. Kergemad umbrohu seemned pääsevad nii aganatega ka põllule, raskemad kogutakse aga sõelade abil viljaga ühte kotti.

Nagu kirjandusest lugeda, on olemas ka niisuguseid kombaine, mis aganad kogub kaasa veetavasse suurde kergesse vankrikasti ja põhu seob kupp

ning laseb maha hunnikusse, kust teda kerge koormasse teha ja põllult ära vedada.

Veab ja paneb selle masina käima traktor. Oma jõu poolest peab traktor kombainist üle olema, tal peab jätkuma jõudu ka tugeva ja lamandunud vilja lõikamiseks ning peksmiseks.

Kombaini vikati pikkus võib olla mitmesugune, lühike kuni õige pikk. Meil töötaval kombainil on vikat 5 jalga (1,7 m) pikk. Lõikekõrgus võib olla maapinnast 5—55 sm, tähendab, võib vilja lõigata õige madalalt kuni õige kõrgelt. Temaga on võimalik lõigata ka lamandunud vilja. Pekstrummel on sama lai, kui vikat pikk, s. o. 5 jalga.

Kombainiga võib päevas 3—5 hektari vilja kotti panna, enam või vähem selle järele, kuidas vilunud kombaini juht, missugune vili, missugune põllu kuju, missugune ilmastik jne.

Kuigi kombain oma ehituse poolest on õige lihtne, nõuab kõigi osade käsitamise ja igas olukorras töötamise oskus mõnda aega, pealegi, kui seda tuleb teha õpetamata, ise katsetades.

On kombaini eluviis tuttav, siis on töötamine temaga kerge. Hõredamat ja püstist vilja on kombainida (kombainiga lõigata ja peksta) kergem, kui tugevat, tihedat ja lamandunud vilja. Pika põllu peal, kus nurkadel käänakuid vähem, on töötamine edukam, kui lühematel ja nurklistel põldudel. Nagu meie vihmase ilmaga viljaniitjaga ei tööta, nii ei tehta seda, õigemini ei saa seda teha kombainiga. Masin ummistub ära. Kõrrel kuivab vili ilusa ilmaga ruttu ja pea võib hakata kombainima. Vili tuleb, nagu see meie oludes üldnõudeks, igatahes enne salve panekut kuivatada.

Sellel lihtsal masinal, kombainil, on palju vourusi. Ta tarvitab vähe inimtööjõudu, ta hoiab ära viljakao põllul, hoiab ära vilja kasvamise rõugus või hakis, vabastab põllu aegsasti viljast, vähendab tootmiskulu jne.

EESTI VESKI

VESKIASJANDUSE AJAKIRI

Väljaandja: Üleriiklik Veskipidajate Ühing. Ilmub neli korda aastas.

Toimkond: V. Tamman, ins. Ferd. Peterson, ins. H. Tults, ins. H. Viirman, agr. M. Pill, dr. V. Sumberg, vann. adv. H. Sumberg, K. Parvei, G. Aavik, R. Siil, P. Jänes, H. Tiels, H. Rink. Toimkonna juhatus: V. Tamman vastutav toimetaja, ins. H. Viirman, ins. H. Tults, K. Parvei ja H. Rink, sekretär. Toimetuse ja talituse aadress: Tartu, Kompanii 2, telef. 21-93. Tellimishind 1939. a. peale 2 kr., üksiknumber 60 senti. Kuulutuste hinnad: 1 lk. 25 kr., $\frac{1}{2}$ lk 15 kr., $\frac{1}{4}$ lk. 10 kr., väikekuulutused 4 kr. ja 2 kr., kaanel ja tekstis 20% kallim.

Ajakirja tellimisi võtavad vastu postiasutused ja ajakirja talitus. Posti jooksev arve nr. 2396.

NR. 4 (8)

DETSEMBER 1939

II AASTAKÄIK

Seisatades veskijärve tammil on huvitav jälgida, kuidas kiires töötamisehoos mürisevad vesirattad saavad oma jõu kõrgele paisutatud järve voogudelt. Kindla korra järele tõttavad ligi veemassid ja panevad oma jõuga keerlema rattad ja kivid. Alatasa juurde liikuv vesi tekitab jõu ja elu. Allpool veskihoonet tõttab oma jõu äraannud vesi kuhugi kaugusesse.

Pilt veskijärvest tuletab meelde meie, inimeste, elu. Meie elu möödub kahe suure jõu, tuleviku- ja minevikujõudude vahel, kuna oleviku silmapilgud on kui kiiresti voolava ojakese vesi, mis peatuseta möödub meie silmade eest. Aasta vahetusel seisame kui igaviku veski tammil ning vaatame minevikule ja tulevikule. Mälestused ning lootused täidavad meie hingi. Lootus ilusamale tulevikule annab meile eluks ja tegutsemiseks jõudu, kuigi võib-olla olevik kõneleb kurba keelt.

Selles mõttes soovivad kõigile lugupeetud lugejaile ja veskipidajaile

häid jõulupühi

ja

head uut aastat

AJAKIRI „EESTI VESKI“
ÜLER. VESKIPIDAJATE ÜHING